

Nelly Östlund – folkparksidol och riksspelman

93 år gammal, ramlade Nelly Östlund hemma i köket och bröt höften. Det var en jämn vecka, och Avesta spelmanslag var på väg till hennes gård för att spela låtar. De fick ringa efter ambulansen men innan Nelly bars ut befallde hon spelkamraterna att stanna och spela i alla fall, för hon hade gjort iordning kaffe och fika. När hon kom hem två veckor senare med rullator var det första gången som jag träffade henne. Det var hösten 2012, och jag fick spela hos henne under hösten och vintern 2013 tillsammans med spelmanslaget.

Jag fick dock aldrig spela fiol med Nelly. Hon hade fått bältros 2004, som hade fördärvat känslan i fingertopparna, och hon slutade spela fiol. Därefter brukade hon ta stämmor på dragspel när folk spelade hemma hos henne. Lite senare under vintern 2013, när höften hade läkt lite mer kunde hon spela korta stunder. Annars låg hon på soffan i rummet intill och lyssnade aktivt, och kom med kommentar eller påminnelser när stråkföringen inte stämde med hennes ideal. En gång tog hon upp fiolen, men det lät för gnissligt och hon la ner den igen.

Sen dess har jag varit nyfiken över vem Nelly var som spelman och vad det var som gjorde att hon blev så stor inspiration för alla jag har pratat med som hade lyckan av att höra hennes musik eller spela tillsammans med henne. Många känner till henne, men hon finns inte med i böckerna som har skrivits om 1900-talets spelmän. Hon har gett ut 3 skivor med folkmusik, men hon finns inte med i någon av de folkmusiksamlingarna av storspelmän som har getts ut på skiva. Hon spelade på radio, har filmats för tv, har uppträtt på Skansen, fått priser för sina kompositioner och har tilldelats många andra utmärkelser. Men det är som om hon inte fanns, när man letar i ESI-biblioteket. Jag påstår att hon var en av de främsta spelmännen i sin generation och jag vill föra fram henne i rampljuset. Jag försöker här att beskriva den resan hon gjorde, från "käckaspelmanstös" i Hälsingland till riksspelman med mera i södra Dalarna, och svara på frågan, "vem var Nelly Östlund?" Vilka musikaliska förebilder hade hon, och vad försökte hon säga med sin musik?

Den unga hälsinge-spelmannen

Nelly Östlund var född Nelly Wååg, den 25:e juli 1920 i Lenninge, Bollnäs kommun. Pappa var skogsarbetare och mamman var hemmafru, och musiken fanns i hemmet. Pappa Gustaf spelade dragspel till dans, ihop med fiolspelmannen Sven Ek. De övade ofta hemma. Nellys mamma, Sally, sjöng mycket och det sägs att Nelly började sjunga innan hon började prata.

Hon sjöng även stämmor till sin mammas sånger vid 4 eller 5 års ålder. Det var tydligt att hon var väldigt musikalisk. Det hängde en fiol på väggen, som mamman hade fått från sin far. Han var bonde, men också musiker som spelade lite allt möjligt och ledde blåsorkester och kör. Nelly minns att hon en gång hörde nån spela Laforsens Brus (den av Valle Jonson) och tyckte den var så fin. Hon sa till sin far, "Tänk om man kunde spela så där." Han svarade att det kunde hon visst och att hon skulle kunna lära sig att spela fortare än hon kunde sjunga. Gustaf bad Sven Ek att lära henne att spela när hon var ca 9 år. Med hennes musikalitet och starka intresse, gick det fort fram. Hon lärde sig att spela noter ur Sven Eks fiolskola, men också "allmogelåtar", som folkmusiken hette på den tiden. Redan vid tolv års ålder började hon spela konsert tillsammans med sin lärare. De reste runt till hembysbygdgårdarna och spelade till dans. Snart kunde hon hjälpa till med ekonomin i familjen, med sina spelinkomster.

Vid 13 års ålder, när hon läste i Bollnäs, spelade Nelly andrafiol i orkesterföreningen. Men hon fick kritik från sin konfirmationspräst, som tyckte det var syndig för en ung kvinna att vara ute på kvällarna och spela. Då skrev Nelly ett brev till prästen i eget försvar och förklarade vad musiken betydde för henne, att det var en ära att vara med och att orkesterkamraterna tog väl hand om henne. Många år senare träffades Nelly och prästen vid en begravning, där Nelly spelade. När prästen höll sitt tal, lade han till en speciell ursäkt till spelmannen Nelly Östlund, för sin felaktiga bedömning så många år tidigare.

Nelly's spel började bli uppmärksammat av tidningar och hälsingespelmän som Jon Erik Öst. Han blev en nyckelfigur i hennes utveckling som folkmusiker, efter att ha varit hemma hos familjen Wååg och hört Nelly spela. Han skall ha deklamerat, "Nu vet jag! Hon skall få lektioner hos spelmannen Jonas Olsson, (Knuss Jonas)." Öst hade köpt lektioner till sin son, Erik Öst, men han hade bara gått en gång, och tappat intresse. (Senare blev sonen också en storspelman, kanske just för att Nelly fick överta hans lektioner). Knuss Jonas spelade klassisk, men också folkmusik, ihop med spelmannen Appelgren från Ore i Dalarna. Detta kan vara skäl till att Nelly hade flera favoritlåtar från Ore i sin repertoar som dalaspelman, många år senare. När hon ärades i Delsbo 1991 med Zornmärket i guld, så spelade Nelly en låt hon kallar för Knuss Olle's livsstycke, som hon hade lärt sig av Knuss Jonas.

Det var också genom bekantskapen med Öst familjen som Nelly fick sitt stora genombrott, som ledde till att hon turnerade riket runt, i olika konstellationer mellan 1937 och 1944. Anna

Öst, dotter till Jon Erik Öst, hyrde en lägenhet i Lenninge och spelade med Nelly ibland. När Öst var på turné 1937 i Skåne och behövde spelhjälp, ringde hon Nelly. De var fyra kvinnliga musiker, och Anna valde namnet, "Hälsingeflickorna". (Det fanns redan en grupp, Hälsingepojkarna, med Eric Öst med flera).

Sommaren 1940, hoppade Nelly av turnerandet pga ett erbjudande att spela i Furuviksparken tillsammans med Stina Hed från Rättvik, och då blev det troligtvis blandad dala- och hälsinge-repertoar. Det var ett fridfullt uppehåll från turnerandet. Nelly hade spelat tillsammans med Stina redan vid riksspelmansstämman på Skansen, 1939.

1941 kom Hälsingeflickorna under ledning av impresario Nils Bergström att spela konsert- och dansmusik upptill fem timmar per dag, med en ledig vardag per vecka, enligt kontrakt. Det var uppträdanden på folketsparkerna över hela landet. De träffades en vecka på våren i Örebro, där de kunde bo på ett vandrarhem med piano och öva in repertoaren. Sen var det bara att ge sig iväg, från maj till och med hösten. Då kunde Nelly vara hemma någon vintermånad. Det var vid en sån hemvistelse i december 1941 som Nelly blev Bollnäs första folkvalda Lucia. Då Stockholmstidningen skrev om nyheten, kallade de Nelly för den "riksbekanta fiolspelartösen som framträtt sex gånger i radio och spelat på Skansen bland riksspelmän och berömdheter". Radiospelningar blev det efter att Nelly träffade spelmannen Erik Lööf på hembygdsfesten i Bollnäs, sommaren 1937. Han tyckte att Nelly skulle spela i radio tillsammans med honom. Det dröjde dock tills hon var på turné i Sundsvall med damorkestern. Då hon fick en ledig stund, gick hon upp till radiostudion och bad att få provspela. Det blev direkt löfte om debutspelning, under vintern 1939. På riksspelmansstämman, dit de största spelmän över hela landet blev bjudna, träffade hon förutom Lööf, J.E. Öst, Hjort Anders och klarinettspelmannen Hartman, m.fl. Hjort Anders var då 80 år, och Nelly berättar hur Mats Arnbergs (från Sveriges Radio) "öron stod på skaft" när han fick höra Hjort Anders spela på sängkanten. (Nelly själv minns att det lät lite gnälligt.)

Efter 1941 kom damerna på att de kunde klara sig utan impresario, och därefter gick de direkt till Folkparks Centralstyrelse i Stockholm, och bokade egen turné. De var självständiga kvinnliga spelmän som visade musikalitet på hög nivå, men kallades "speltösar". Man reagerar mer på sånt språk bruk idag. De fick bokningar i alla fall, även på Berns Salong i Stockholm. Vissa behövde lära sig att ta dem på allvar. Anna Öst har skrivit en bok om sitt liv, och berättar däri om en händelse då orkestern hade åkt långt norrut till en dansspelning, och upptäckte att ett annat band spelade redan. Det hade blivit en dubbelbokning, och arrangören försökte

skicka hem dem utan betalning. Då slog Nelly näven i bordet och krävde att de skulle få sitt arvode. Kvällens dansvakt, som även var polis, blev tillkallad, och han berättade att damerna hade rätt, för de hade kontrakt för denna spelning. De fick sitt arvode och åkte hem utan att spela en enda låt.

När Anna Öst gick sin väg med eget band, bildade Nelly en ny damorkester och de tog namnet Gilleflickorna, eftersom hon nu var den enda i bandet från Hälsingland. De turnerade samtidigt som Calle Jularbo, men spelade aldrig med honom. De turades om att vara på samma Folkparker och tävlade om publikrekord. Affischerna deklarerade att de var Sveriges "populäraste damorkester" och de spelade även på Berns salong i Stockholm. De hanterade var och en flera instrument och kunde byta från folkdans till swing under samma kväll, då folk ville dansa både gammalt och modernt. Under beredskapstiden, blev Gilleflickorna engagerad som fältartister och då turnerade de tillsammans med revyartisterna Sigge Furst och Elof Arle, m.m. Det skrevs att "hela den väl uppbyggda bivacken höll på att falla samman när flickorna satte igång".

Ett nytt liv i Dalarna

Nelly fortsatte som professionell kvinnlig musiker fram till 1945. Men sen kom ett nytt kapitel. Då gifte hon sig med Folke Östlund från Rossberga, By socken, i södra Dalarna. De hade träffats på tåg en gång, på väg till en spelning i Sundsvall. Därefter hade de skrivit brev, och Folke hade rest runt till ställen där Nelly spelade. Det var få gånger då de kunde gå ut med varandra, då Nellys lediga tid var mycket begränsad när hon turnerade. Men förhållandet hade utvecklats i alla fall. Det var en vändpunkt i Nellys liv då hon slutade att vara musiker på heltid, blev "bondmora" istället, och snart småbarnsmor. Folke och Nelly flyttade in i lillstugan på Folkes föräldragård och fick hjälpa till med allt på gården. De fick hämta vatten och ta telefonsamtal hos Folkes föräldrar, och Nelly upptäckte att hon var allergisk mot damm, vilket gjorde det svårt under trösketiden.

Men Nelly fortsatte att musicera. Hon utvecklade sin bekantskap med de sirliga gamla Dalalåtarna. Folke spelade dragspel tidigare, och även lite fiol, och snart blev han Nellys nya musikaliska partner. De spelade mycket på bröllop och åkte runt till spelmansstämmor, när det gick att komma bort ifrån gårdsarbetet. Redan 1950 spelade Nelly upp för Zornmärke i Leksand. Hon fick silvermärke, och blev riksspelman. Men det var inte lätt att ta sig dit. De hade fått skjuts till stationen med häst och vagn, och åkte specialvagn bakom ett godståg, med två småbarn i släp, när de missade tåget de skulle ta. Nelly berättade att de måste komma till

Leksand i tid, och då ställde även SJ-personalen i Krylbo upp. Folke blev riksspelman, sju år senare i Karlstad. Senare fick de även medalj för sitt samspel.

Nelly fyllde pärmar med låtar hon lärde sig från andra spelmän eller hörde på radio eller på spelmansstämmor. Hon tecknade ner låtarna, och arrangerade dem med andrastämmor. När hon spelade tillsammans med andra och hörde att någon tog en andrastämman, då lade hon till en tredje stämman, för att fylla ut ljudbilden. På spelmansstämmor bekantade Nelly sig med de spelmän som var verksamma i södra Dalarna på den tiden, Ingvar Norman i Hedemora, Brodd Albin och Pelle Jakobsson i Säter, Johan Larsson och Udd Axel Johansson i Garpenberg, och Ole Wallman och hans far, från Ludvika. De spelade tillsammans som Södra Dalarnas Spelmanslag, bl.a på hembygdsfester i trakten. Nelly var känd i Dalarna som en av de främsta hälsingespelmännen på den tiden. Men hon lärde sig många fina låtar från dalaspelmän. Låtar efter Vilhelm Hedlund, från Enviken, och låtar från Bingsjö och Ore spelade Nelly gärna. De låg inte så långt borta från Hälsingland. Senare lärde hon känna Røjås Jonas och spelade gärna med honom i Boda, eller så hälsade han på i Rossberga för att spela med Nelly. Hon spelade flera låtar från äldre spelmän i By, då hon letade fram det som spelades förr i sin nya hemtrakt.

Det var Ingvar Norman som frågade henne om hon kände till Carl Herman Erlandsson från By. Norman hade hittat en notbok med Erlandssons låtar på en vind. Nelly tyckte om de gamla valserna och polskorna efter denne spelman av resande släkt. När hon och Folke spelade en vispolska efter Erlandsson, "Lycklig den flicka", i Uppsala domkyrka på 1970 talet, inspirerades Jan Åke Hillerud att skriva en folkmässa på samma melodi, "Ära vare Gud".

Nelly - kvinnlig spelman och förebild

På 1980-talet, började Nelly och Folke hålla studiecirkel i sitt hem, och det kom folk från Hedemora, Garpenberg och Avesta. Det blev så många att de delades in i två grupper, och Nelly tog en grupp i köket, och Folke höll i den andra i vardagsrummet. Nelly förde noggranna anteckningar över vilka låtar de spelade och över deltagarna. De flesta låtar hon lärde ut då finns kvar i Avesta spelmanslags repertoar även idag. Nellys elever kände aldrig att hon petade på dem om de inte lyckades med att göra som hon visade. Hon spelade med sån glädje och energi att det var roligt att spela med.

Som person, var Nelly generös och snäll, mild i sin framtoning, och försynt när hon pratade om sin karriär. Samtidig var hon bestämd, och man förstod att hon ägde en inre kraft och styrka. Hon spelade med samma kraft fram tills hon blev 84 år gammal. "Så länge man är frisk och rörlig, så går det ju. Jag anstränger mig inte när jag spelar", sa hon. Om man frågade Nelly

hur det var att vara kvinnlig spelman på den tiden då hon turnerade, svarade hon att hon alltid blev bra bemött, och kände ingen nackdel med att vara kvinna. Det blev uppskattat att en ung kvinna spelade allmogelåtar som annars mest spelades av gamla män. Det var den musiken hon intresserade sig för, och det gick bra. Hon spelade med temperament och sinne för stilen och för det hon ville framföra med en låt. Hela kroppen rörde sig, ner med knäna på ettan och upp på tårna och upp med armen på tvåan, ett ryckigt spel som bottnade i hennes person. Hon hade väldigt väl artikulerade stråk och var väldigt trygg i sitt spel, och det kan bero på att hon hade uppträtt så mycket på scen, men också på sin stora musikalitet.

Nelly tyckte om att berätta någonting med sitt spel. "Det är roligt att föra fram de gamla låtarna. Det ska inte behöva gnissla. Jag vill låta folk i allmänhet höra hur bra de gamla låtarna kan låta. Detta är något vi skall bevara, vi ska inte gå miste om det här". Nelly tyckte det fanns så mycket skönhet i de gamla låtarna. Man måste få en känsla för dem innan man kan spela dem. Hon menade att det var synd att inte svensk ungdom fick lära sig vad tretakten var. Hon berättade, "Tretakten är så speciell för Sverige, och det är så mycket vacker musik som håller på att bli bortglömd. Tretakten måste alltid finnas i bakgrunden. Det behövs inga trummor, för att dansarna skal känna rytmen, utan den skall de känna i melodin."

Nellys låtar

Nelly fortsatte att spela till dans så länge hon kunde, bland annat med "Bruksbälgarna", ett dragspelsgäng från Horndal. Nelly spelade också för By folkdanslag, och de gjorde föreställningar ihop. Hon skrev flera låtar till dansarna, bland annat Fortpolskan, Solbackaschottis, och Schalvalse. Hon tyckte om att göra egna låtar vid speciella tillfällen. 1971 skickade Nelly en låt till kompositionstävlingen i Tierp. Då satt hon tillsammans med spelkompisen Røjås Jonas och lyssnade på resultatet, och var förvånad när Jonas låt inte blev 1a eller 2a, och ännu mer förvånad när det var hennes egen "Sommarpolska" som fick 3e pris. Jonas låt "Havamal", arrangerad för fiol, cittra och kör, hamnade lite längre ner, men är kanske mer känd idag. Hon hade redan fått diplom i Karlstad, 1957, för en mollpolska, "57an". När det skulle anordnas en spelmanstämman, 1998 i Hassela, i Hälsingland, till minne av Jon Erik Hall, en av Nelly's favorithälsingespelmän, så ville hon skriva något i Halls stil. Det blev låten "Till minne", en 16-dels polska som passade bättre till uppspel än dans. Men hon skrev en annan polska som hon skickade in till samma tävling, och till Nellys förvåning, fick denna, som hon kallade Fortpolskan, 4e pris i Hassela.

Nelly och Folke gav ut 3 skivor när gröna vågen slog till, den andra tillsammans med sin dotter Birgitta, och hennes man, Björn Cederberg, spelman från Mora. Med mamman som kvinnlig förebild, hade Birgitta börjat spela fiol som tonåring på tidigt 70 tal. Nelly gav också ut två nothäften som innehöll många av låtarna från skivorna. I dessa böcker har Nelly valt sina favoriter bland hälsinge-och dalalåtar med flera efter Vilhelm Hedlund och CH Erlandsson, bland andra, och arrangerat alla med vackra andrastämmor.

Utmärkelser och hyllningar

Nelly fick många utmärkelser under sin livstid. Hon var den första kvinnliga fiolspelman att bli tilldelad Zornmärket i guld, den största utmärkelsen en spelman kan få i Sverige, "för traditionsrikt, virtuost och personligt spel av låtar från Hälsingland och Dalarna". Det skedde 1991 i Delsbo. Hon blev också Årets Fridolin, 1999, ett kulturpris som delas ut årligen i Avesta kommun, och samma år fick hon Dalarnas Landstings kulturpris. Hon var den första Spelstina-medaljören år 2004, till minne av Anna Kajsa Norman, eller "Spelstina", som framstående kvinnlig spelman. Men allra tidigast blev hon Bollnäs första Lucia, år 1941, och efter att hon tågade genom byn och fram till det nybyggda museet, så spelade Nelly en låt som blev hennes första kända komposition, en 16-dels polska hon kallade för "Lockbäcken", där hon lockade publiken som en förklädd Näcken, med musiken som påminde om porlande vatten i bäcken där hon växte upp, lika självsäker som när hon fick Zorns guldmärke, 50 år senare.

År 1996, kom en tysk etnograf till Nellys hem och spelade in en film om henne. Den gavs ut först som video med titeln "Ett gnistrande spel". Filmmakaren Ursula Koch gjorde om den till DVD 2005, och då tillkom arkivmaterial från Erik Eriksson. Han hade gjort ett TV-program i 4 avsnitt, som hette "Spelkvinnor", där Nelly fanns med. Tyvärr finns det inte längre på SVTs öppna arkiv. Men på YouTube kan man se Nelly när hon spelar "Knuss Olles Livsstycke" efter att hon fick guldmärket i Delsbo.

En väsentlig spelman

När Nelly i 80-års åldern spelade solo i kyrkan på Rörosmarknaden i Norge, blev åhörarna nästan chockerade av att en äldre dam kunde spela så. Hade de vetat om hela Nellys karriär, från 1940-talet då hon visade allmogelåtarnas skönhet för publiken i folkparkerna till 1970-talet då hon visade sin skicklighet bland alla skäggiga unga spelmän på spelmansstämorna, till 90-talet, när hon fortsatte att vara konstnärlig ledare för lokala spelmän, då hade de förstått. Nelly har alltid haft inställningen att "inget är omöjligt". År 2010 skaffade hon sig en Facebook-sida! Hon hann "träffa" många vänner där innan hon dog, 8 Januari, 2015.

Det har varit roligt att gräva i Nellys liv och musik. Hon verkade i tiden mellan de äldre spelmännen, där allting fördes vidare via personlig kontakt, och den tiden då tekniken gjorde det möjligt att sprida musiken via inspelningar och internet. Det hade varit fascinerande att lyssna till Sveriges populäraste damorkester, men ingenting spelades in då. Nelly Östlund är tydligt ihågkommen av de som spelade med henne, och jag har njutit av att höra deras historier. En sista historia bevisar Nellys betydelse för alla som sysslar med folkmusik idag. Det var under 1980-talet som Nelly satt i Zornjuryn och fick bedöma spelmän som spelade upp för Zornmärket. Samtidig var hon fiollärare på Sjöviks folkhögskola. Det var i samband med dessa två tjänster som hon spelade en avgörande roll i ödet för medlemmarna i en av Sveriges mest kända folkmusikband under de senaste 25 åren. Hon var med på antagningsprov när Roger Tallroth ansökte till Sjöviks Folkhögskola. Hon satt i Zornjuryn när Olov Johansson spelade upp för bronsmärket, och när Mikael Marin blev riksspelman. På så sätt har Nelly Östlund haft en avgörande roll gällande utvecklingen för Väsens samtliga medlemmar. Det är inte långsökt att säga att här är en spelman som verkligen har gjort väsen av sig!

Källförteckning

Birgitta Söderberg: Nelly Spelman, Folkmusik i Norden, Högskolan Dalarna, 1997

Anki Svärdhagen: Nelly Östlund har avlidit, helahalsingland.se, 2015-01-18

Intervju med Nelly Östlund inspelad av Jappe Olander för Dalarnas Museum, 1988

Samtal med Jappe Olander, Kerstin Sonnback, och medlemmar i Avesta Spelmanslag, 2017

Wikipedia sida om Nelly Östlund

Birgitta Cederberg, Nellys dotter, visar damorkesteraffischen